KAPITALISTIČNI PATRIARHAT: STRUKTURNA SOVRAŠČENOST KAPITALIZMA IN PATRIARHATA

V nasprotju s splošnim liberalnim prepričanjem, ki se je v zadnjih dveh desetletjih zasidralo pri nas, patriarhat in kapitalizem nista ločena, še manj pa le naključno sovpadajoča pojava. V skladu s to ideologijo in njenim družbenopolitičnim dekontekstualiziranim videnjem (ter iz tega tudi hibridno izpeljanih postavk večine zahodnoevropskega feminističnega marksizma druge polovice 20. stoletja)[3] naj bi bil patriarhat zgolj s kapitalizmom vzporedno obstoječi in/ali z njim le občasno prekrivni sistem. A kot kaže zgodovina, sta kapitalizem in patriarhat med seboj zlita in strukturno zraščena. Institucionalni patriarhat, tako kot rasizem, je namreč ena od osrednjih operativnih zakonitosti in s tem strukturna značilnost kapitalističnega sistema ne glede na njegovo trenutno pojavno obliko. Kot bomo pokazali, sta vzdrževanje institucionalnega patriarhata in njegovo posodobljeno vpenjanje v temelje kapitalističnih držav neposredno povezani z akumulacijo zasebnega kapitala, zato tudi govorimo o patriarhalni strukturi kapitalizma (Pateman 1988, 90) oziroma o tem, kar je bell hooks na kratko poimenovala kapitalistični patriarhat (hooks 2000, 6).

Patriarhat je seveda v Evropi – ne pa nujno tudi povsod drugod, kot je bilo denimo značilno za nekatere predkolonialne družbe – obstajal že pred kapitalističnim sistemom. Vendar je zanj značilno, da se levi in prilagaja, tako kot se spreminjajo

in prilagajajo operativni principi in s tem povezani ideološki mehanizmi izkoriščevalskih ekonomij, ki vodijo v ustvarjanje različno podplačane ali neplačane in torej različno hierarhično razslojene delovne sile (Mies, 2007, 272; Yuval-Davis 1997, 7). Prav industrijski kapitalizem je preoblikoval in na novo utrdil patriarhat sebi v prid, saj je »vpeljal nove patriarhalne strukture in ideologije« (Mies 1998, ix). Zaradi čim večje eksternalizacije reprodukcijskih stroškov in zato večje zasebne akumulacije kapitala je industrijski kapitalizem zahteval in s tem vzpostavil: 1. institucijo nuklearne patriarhalne družine, 2. hraniteljski model ter 3. s tem povezano doktrino dveh ločenih sfer, tj. zasebne in javne domene (Lister 1997; Pateman 1988). To je pripeljalo do umetne razcepitve prej enotnega političnoekonomskega prostora na dve navidezno ločeni in domnevno nasprotni si, v resnici pa med seboj strukturno odvisni in pretočni kategoriji različno postavljenih oblik dela. In sicer tega, kar je bilo v skladu z vzponom kapitalističnega reda po novem ozko definirano kot produktivno delo, ki je poslej zajemalo le industrijsko (in agrarno) mezdno delo, in iz tega sistema umetno oddeljenega in torej le navidezno ločenega dela, povezanega z izgradnjo in reprodukcijo človeštva, ki naj bi v novi ureditvi, potisnjeno v ozadje, spadalo v zasebno sfero. To je oblika življenjsko vzdrževalnega, oskrbovalnega in varstvenega dela, ki poleg skrbi za tekoče pokritje življenjskih potreb, kot sta celodnevna prehrana in osnovna čistoča, zajema skrb za vzgojo, nego in varstvo otrok ter starejših in bolehnih. Glede na cepitev in ostro hierarhično razslojitev prej enotnega proizvodnega in delovnega okolja na javno mezdno in poslej le še reproduktivno zasebno sfero je bilo reproduktivno delo kljub svoji intenzivnosti in zahtevnosti ter kljub vsemu znanju o tem redefinirano kot neproduktivno delo ali kot nepravo, čeprav je izoblikovanje človeka ali izgradnja in vzdrževanje njegove zdravstvene, duševne in razvojne slike dejansko za družbo kot celoto

še kako pomemben končni proizvod, ki izhaja prav iz tovrstnega nujno opravljenega oskrbovalnega in regeneracijskega dela (Vogel 2013, 23). Tako je bil ob strukturni izločitvi in prenosu določenih vrst dela iz nekdaj razširjene družinske celice kot osnovne in bolj ali manj samozadostne ekonomske proizvodne enote na novo oblikovani, ločeni trg dela za potrebe industrijske proizvodnje le določenih dobrin tej vrsti (reproduktivnega) dela strateško premišljeno odvzet status produktivnega dela. Kajti le tako je bilo reproduktivno delo mogoče ovrednotiti kot ne-delo, ki naj ne bi zahtevalo nikakršnega poplačila in ki naj bi za kapital domnevno povsem nepomembno in potisnjeno na rob počivalo v zasebni sferi, kjer naj bi bilo po nekakšnem naravnem ključu zgolj zlito s posodobljeno in ponastavljeno kategorijo femininosti. Tudi pri tej postavki, kot bomo še pokazali, gre za ideološki manever, s katerim se na račun razvrednotenja in strukturnega odrivanja reproduktivnega dela v navidezno ločeno zasebnost – kjer je skladno s konstrukti femininosti preneseno na individualna ramena le določene skupine ljudi[4] – prikriva

tako dejanska vrednost kot strateška vloga, ki jo namenoma prezrto reproduktivno delo igra znotraj kolesja poglobljene akumulacije zasebnega kapitala.

Vzpon industrijskega kapitalizma: preoblikovanje družine in razkol dela na zasebno in javno sfero

Nastop in utrditev kapitalizma v Evropi, kot je v svoji prelomni študiji na podlagi analize osrednjih filozofskih traktatov in političnih pamfletov takratnega prelomnega časa pokazala Carole Pateman (1988), zaznamuje prehod od paternalističnega patriarhata k fraternalistični patriarhalni ureditvi. Za paternalistični patriarhat je bilo značilno, da je generacijsko podaljšana in razširjena družinska skupnost tvorila osrednjo in razvejano ekonomsko celico, nad katero je politično in ekonomsko kontrolo vršil patriarh ali starosta, kateremu so bile zato podrejene ne le ženske, ampak tudi vsi ostali moški v razširjeni družini, saj je bila njihova usoda odvisna od avtoritete, osredinjene v eni sami, paternalistični figuri. Družine so bile po sestavi razširjene in sestavljene, tako medgeneracijsko kot po številu priključene dodatne delovne sile,

znotraj katerih se je vršila osnovna ekonomska proizvodnja za potrebe lastne oskrbe kot morebitne prodaje ali oddaje presežkov. To je bil proces, v katerem so sodelovali vsi člani in članice, pri čemer so bili skupno ustvarjeni prihodki deljeni in nadzorovani po hierarhičnem ključu, kot ga je na mikroravni narekovala paternalistična patriarhalna ekonomska ureditev (Marx Ferree 1990, 866; Engels 1947). Status moških kot »glav družine« torej ni bil strukturno vezan na to, da bi bili edini upravičeni do družinskega dohodka ali tega, kar v kapitalizmu postane »družinska plača«.

Skriti prvi pogoj za dosego te individualne »enakosti« med moškimi na sedaj ločenem trgu dela oziroma možnosti udejstvovanja v javni sferi kot mezdnih delavcev ali pa lastnikov kapitala je bila prav vzpostavitev za to posebej ločeno oblikovanega, v ozadje umaknjenega in moškim podrejenega podpornega sektorja. Ta je na podlagi naloženega mu skrbstvenega dela obema skupinama šele zagotavljal nemoteno in zatorej individualno avtonomno participacijo na sedaj posebno oblikovanem in vodenem trgu dela. Zato je bil sestavni del civilne pogodbe med moškimi v fraternalistično zasnovanem kapitalističnem redu, kjer moški nastopa kot edini politično pravnomočni državljan in s tem temeljni proizvajalec tržnih dobrin ali pa njihov upravitelj in lastnik, v ozadje le navidezno umaknjena spolna ali zakonska patriarhalna pogodba (Pateman 1988). Slednja je temeljni kamen novega fraternalistično nastavljenega kapitalističnega reda, saj je bil na podlagi te navidezno zasebne pogodbe moškemu državljanu ob istočasnem velikem zaklepanju žensk v pokrčeno zasebno sfero zagotovljen dostop do posebne vrste opravljenega dela. Zato je še kako pomembno dejstvo, da je zakonska pogodba, s katero se je težilo k izoblikovanju nuklearnih patriarhalnih družin, temeljila na pravnoformalnem zlitju te druge osebe, zreducirane zgolj na takšno delo, in zatorej za vzpostavitev moškega kot civilnega državljana nepogrešljivega elementa, v eno pravno in ekonomsko osebo z možem, na podlagi česar slednjemu tudi neposredno pripadajo rezultati njenega reproduktivnega dela (119). Oskrbovalno in varstveno delo partnerice ali žene gospodinje zato ne le razbremenjuje

moškega vsake reproduktivne odgovornosti, ampak tudi njemu samemu zagotavlja osnovno socialno reprodukcijo v obliki oskrbe njegovih tekočih življenjskih potreb in s tem sprotne regeneracije, potrebne za njegovo nemoteno delovanje na trgu dela kot mezdnega delavca ali pa lastnika kapitala (Mies 2007, 269). Ta vrsta poslej v zasebnost potisnjenega, a le navidezno obrobnega in sekundarnega dela je zato skriti prvi pogoj moževe produktivnosti in zato tudi individualne enakosti med drugimi maskulino označenimi, ne pa nujno tudi razredno enako umeščenimi subjekti v novo oblikovani javni sferi. Če so bili torej v novem fraternalistično ponastavljenem političnoekonomskem redu vsi moški postavljeni za civilno avtonomne in neodvisne državljane, ki sedaj družno, pa čeprav hierarhično prerazporejeno upravljajo dobrine in premoženje ali pa s svojim mezdnim delom omogočajo njihov nastanek za kapital in tako skupaj sicer razredno razslojeno zasedajo novonastalo ločeno javno političnoekonomsko sfero, je bil njim namenjen oskrbniški sektor od začetka potisnjen v za to posebej ustvarjeno ločeno in zasebno osmišljeno sfero z novim poudarkom na izključno ali primarno reproduktivnem delu, ki naj v tej sferi tudi pretežno ostane.

Vzpostavitev kapitalističnega sistema, kjer so določene vrste dela izločene iz družinske skupnosti in prostorsko dislocirano prestavljene v maskulino javno sfero mezdne industrijske in kmečke proizvodnje, je zahtevala preoblikovanje družinskih skupnosti. Te so se skrčile na jedrno ali nuklearno patriarhalno skupnost, da bi s prehodom od paternalističnega fevdalnega in cehovskega k fraternalističnemu kapitalističnemu redu na vsakega moškega poslej pripadla po ena v ozadje potisnjena oskrbovalna enota, skrčena in utelešena v eni sami ženski. Tako se spremeni tudi pojem gospodinjstva, ki od razširjenega preide na skrčeno nuklearno obliko. Povedano drugače, »[g]ospodinjstvo patriarhalne družine neha biti skupna stvar več družin [tj. ene

paternalistične sestavljene ekonomske skupnosti] in družbene skupnosti [razširjene vaške skupnosti kot v primeru varstva otrok ali njihove oddaje v služenje]. Družina ima individualno gospodinjstvo, [nuklearna] družina in individualno gospodinjstvo začneta veljati za istovetni.« (Tomšič 1978a, 311.) Tako se pojem patriarhalne nuklearne družine ne le izenači z individualnim gospodinjstvom, ki po delitvi dela, kot ga zahteva kapitalizem, obvelja za »območje žene, s čimer materinstvo in gospodinjstvo obveljata za njen prvopostavljeni in »naravni poklic« (312). Ključna sprememba je tudi, da je s tem skrčenjem v nuklearni družini na eno samo žensko preusmerjena vrsta opravil in nalog, ki so bile prej razpršene med različne člane podaljšane družinske in širše (vaške) skupnosti (Marx Ferree 1990, 874). Z vzpostavitvijo nuklearne patriarhalne družine, znotraj katere ženska postane primarna in edina reproducentka in katere delo moškemu omogoča neovirani nastop v javni sferi, so po novem torej v eni sami osebi zgoščeni različni tipi prej razpršenih reproduktivnih opravil, ki poleg varstva, nege in vzgoje otrok obsegajo še osnovna in hkrati razvejana gospodinjska opravila, potrebna za vzdrževanje tekočih življenjskih potreb vseh ostalih članov gospodinjstva, kot so čiščenje, pomivanje, kuhanje, pranje, likanje in šivanje ter še gojenje pridelkov za sprotno rabo ali pa nakupovanje prehrambnih in drugih artiklov. To pa lahko spremlja še nega obolelih staršev obeh partnerjev ali drugih pomoči potrebnih sorodnikov v kombinaciji z občasnimi neplačanimi oblikami neposredne asistence ali drugih vrst dopolnilne pomoči partnerju, še zlasti če je ta zasebni obrtnik (Pateman 1988, 128). Tako se na eno osebo prenese in poslej na enih samih ramenih skoncentrira vrsta reproduktivnih dejavnosti, pri čemer je pomenljivo, da gre za preplet reproduktivnih dejavnosti, ki zahtevajo različno znanje kot tudi spretnosti. Te so si med seboj po strokovni plati lahko povsem različne in po funkciji celo nasprotne, denimo

v primeru vzdrževanja reda in čistoče ob hkratnem varstvu majhnih razigranih in h kaosu naravnanih otrok (Barrett in McIntosh 2015, 60). Če torej uporabimo Engelsov znani aksiom, je s preoblikovanjem družinske skupnosti v nuklearno patriarhalno skupnost – in s tem povezano razcepitvijo dela na produktivno mezdno delo v javni sferi in izenačenjem zasebne sfere z večino reproduktivnega dela, kot ga narekujeta pojav in vzpon industrijskega kapitalizma – »žena postala prva služkinja«[7] in zato »odrinjena od sodelovanja v družbeni proizvodnji« (Engels 1947, 58). Znotraj tako skrčenih in hkrati preko nove dihotomije javnega in zasebnega tudi notranje prelomljenih družinskih skupnosti so bili moški, ki naj bi imeli edini neovirani dostop do javne sfere, postavljeni za edinega zakonsko veljavnega oskrbnika družine in s tem upravičenca do »družinske plače«. Ženske pa so bile sedaj skupaj z otroki postavljene ne le za pravno podrejene, ampak po novem tudi za povsem ekonomsko odvisne ne-subjekte.

Dejavna udeležba moških v javni in s tem v formalni ekonomski sferi v kapitalističnem patriarhatu ali hraniteljskem modelu je od vsega začetka temeljila na hkratni sistemski izključitvi in le delni povratni pripustitvi žensk na formalni trga dela. Po tej

delitvi na ločeni sferi javnega in zasebnega, tj. ozko osmišljenega produktivnega in reproduktivnega dela, so bili moški na novo definirani kot kategorija mezdnih delavcev in družinskih hraniteljev ali pa lastnikov kapitala, ženske pa so bile iz tega javnega polja izključene in postavljene v nevidno vlogo moškim podrejenega oskrbovalno-servisnega sektorja. Z gospodinjskim delom in skrbjo za otroke in vrsto drugih storitvenih del, ki naj bi jih ženske opravljale na domu, naj bi omogočile, s tem pa vzdrževale polno ekonomsko udeležbo moških v javni sferi, ki so na ta način postali upravičeni do družinske plače. To pa je moškega znotraj nuklearno preoblikovane družine postavilo na piedestal prvopostavljenega družinskega člana in mu prineslo avtoritativno vlogo: tako je »omejitev [žene] na hišno delo [postala] vzrok«, ki je »zagotovil gospostvo moža v hiši: ženino hišno delo je postalo zdaj neznatno spričo pridobitvenega dela moža. To je pomenilo vse, ono le brezpomemben dodatek.« (Engels 1947, 127.)

Na prvi pogled se zdi, da je ženska, katere vloga je zreducirana na v ozadje potisnjeno in nevidno reproduktivno delo, ki je ožigosano kot nedelo, ujetnica zasebnega družinskega patriarhata. Zdi se, da konstruirana delitev dela po spolu in njegovo vrednotenje nastopata le kot hierarhična oblika razmerij moči med posameznima partnerjema, sama po sebi pa domnevno nimata drugih širših strukturnih pomenov. To je past, v katero so se v nasprotju s socialističnimi feminističnimi gibanji v tako imenovanem vzhodnem bloku ujela tudi sodobna zahodnoevropska marksistična gibanja, ki so razmah doživela šele v drugi polovici 20. stoletja. Vendar ne gre pozabiti, da tudi ta nuklearno skrčena družinska skupnost ni izoliran pojav, ampak je tako kot vsaka druga prejšnja oblika družinske skupnosti po svoji sestavi kot po funkciji, z njo pa tudi sam pojem gospodinjstva, »enako kakor vsi družbeni odnosi odvisn[a] od gibanja v materialnih

osnovah družbe« (Tomšič 1978a, 310). Povedano drugače, vznik take nuklearno skrčene družinske skupnosti in z njo povezana razcepitev vrst dela na javno produktivno in pozasebljeno reproduktivno delo je posledica uvajanja kapitalističnih družbenih odnosov in s tem povezanih mehanizmov zasebne akumulacije kapitala elite, ki temelji na eksternalizaciji in posledično na pozasebljanju osnovnih reprodukcijskih stroškov. Sestavo družinske skupnosti, prerazdelitev vlog in delitev na javno in zasebno sfero, ki preči družinsko skupnost, je zato treba gledati in razumeti v širšem, makrostrukturnem kontekstu, ki narekuje tudi sestavo in delovanje mikroenot.